

The Lexical System of Sūrah al-Burūj Based on the Cognitive Mechanisms of Steadfastness in Faith

Mansour Homeirany¹ | Ebrahim Zareifar²

1. Corresponding Author, Master's Student in Quranic and Hadith Sciences, Quran and Hadith University, Payam-e Noor University, Fasa, Iran. Email: mansorhomirany3137@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Studies, Islamic Azad University, Fasa, Iran. Email: ebrahim.zareifar@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Received: 21 July 2025
Revised: 10 September 2025
Accepted: 27 October 2025
Available Online: 10 November 2025

Keywords:
Qur'an, Sūrah al-Burūj,
Lexical System, Faith,
Cognitive Mechanisms,
Tribulation (Fitnah).

Abstract

A semantic study of the Qur'anic lexis, which is so wisely embedded within the coherent structure of its surahs, facilitates access to an integrated network of the Book's profound meanings. Each surah is formed with a specific discursive structure, its lexical system purposefully organized to serve its pedagogical intent. Adopting an analytical approach with a focus on lexical semantics, this study examines the cognitive mechanisms underpinning steadfastness in faith amid trial and suffering within Sūrah al-Burūj. The findings indicate that the surah's lexical system is meticulously designed in alignment with its core discourse—fortifying faith amidst adversity. Through unique lexical choices such as *al-burūj* (the constellations), *al-maw'ūd* (the Promised Day), *shāhid* and *mashhūd* (witness and witnessed), *shahīd* (martyr), *aṣḥāb al-ukhdūd* (the companions of the trench), *qu'ūd* (sitting), *intiḳām* (retribution), *baṭsh* (seizure), *muḥīṭ* (encompassing), *maḥfūz* (preserved), and *al-fawz al-kabīr* (the great success), it instills a message of perseverance. Further analysis reveals that the surah's lexical field is organized within a protective framework; the lexical items operate not in isolation but within an interconnected network linked to the surah's discursive context, thereby representing deeper layers of the functionality of enduring faith.

Cite this article: Homeirany, M.; Zareifar, E. (2025). The Lexical System of Sūrah al-Burūj Based on the Cognitive Mechanisms of Steadfastness in Faith. *Quranic Doctrines*, 22(42), 259-293. <https://doi.org/10.30513/qd.2025.7213.2596>

Extended Abstract

Introduction

As divine revelation, the Qur'an possesses textual coherence, discursive harmony, and purposeful linguistic organization, where its words, phrases, and syntax are not random but are arranged according to a divine wisdom that serves each surah's pedagogical intent. Consequently, a profound comprehension of the Qur'anic message—especially at the surah level—requires attention to intra-textual relations, lexical networks, and semantic linkages within the surah's discursive framework. The central inquiry of this study is: how is the lexical system of Sūrah al-Burūj organized based on cognitive mechanisms that promote steadfastness in faith, and how does it aid in consolidating the believer's faith when confronting tribulation, violence, and suffering? The primary objective is to elucidate the role of this lexical system in activating such cognitive mechanisms. Secondary objectives include: (1) identifying the surah's core vocabulary and semantic networks, (2) analyzing their connection to the surah's discursive structure, (3) explaining the psychological and cognitive functions of these terms in redefining suffering, faith, and destiny, and (4) demonstrating how Qur'anic language enhances believers' spiritual resilience in crises. A review of scholarship shows that while studies on Sūrah al-Burūj exist, none have specifically analyzed its lexical system through the lens of cognitive mechanisms for steadfastness. The hypothesis posits that the selection and arrangement of lexis in this surah deliberately serve a discourse that fortifies faith under pressure, rooted in cognitively activated mechanisms.

Method

This qualitative research employs an analytical-descriptive approach centered on Sūrah al-Burūj as an independent discursive unit. Data comprise the surah's verses and semantic analyses of its lexis drawn from authoritative linguistic, exegetical, and linguistic studies. The procedure involved: first, analyzing the surah's central theme and dominant discourse; second, extracting its key lexical items; third, systematically examining their semantic relations, collocational patterns, and discursive connections at the macro level. Research stages included: (1) extraction of key terms, (2) mapping of semantic networks, (3) analysis of lexical-discursive integration, and (4) explanation of the cognitive and psychological functions of the lexis within the discourse of steadfastness.

Results

Findings demonstrate that the lexical system of Sūrah al-Burūj is organized in a deliberate, non-random manner. Structural analysis reveals two complementary discourses: (1) The discourse of tribulation and suffering (verses 1-11), employing terms like *ukh-dūd* (trench), *nār* (fire), *qu'ūd* (sitting), and *shuhūd* (witnesses) to frame suffering within concepts of testimony and divine oversight. (2) The discourse of divine power and

encompassing authority (verses 12-22), utilizing terms such as *baṭsh shadīd* (severe seizure), *ghafūr wadūd* (Forgiving, Loving), *dhū al-‘arsh al-majīd* (Possessor of the Glorious Throne), and *lawh mahfūz* (Preserved Tablet) to achieve cognitive stabilization and psychological reassurance. The analysis’s validity rests on intra-textual coherence, recurring lexical patterns, and consistency with the surah’s overarching discursive structure.

Conclusions

The study concludes that Sūrah al-Burūj possesses a coherent, purpose-driven lexical system. Its key terms form an integrated network serving the surah’s central discourse: steadfastness in faith during trials. The structural interplay of two discourses—one narrating believers’ oppression, the other affirming divine omnipotence and final justice—activates a cognitive-supportive mechanism. This mechanism operates by ascribing meaning to suffering, reinforcing hope in the “great success” (*al-fawz al-kabīr*), and redefining the power-faith dynamic, thereby stabilizing the believer’s faith in crisis. Thus, Sūrah al-Burūj exemplifies the Qur’an’s guiding linguistic function in providing psychological and spiritual support. Practical implications include applying this Qur’anic linguistic model in educational, religious psychology, and resistance discourse studies. Future research could extend this comparative analysis to other Meccan surahs.

Author Contributions

The first author was responsible for the semantic analysis, thematic extraction, and explication of the surah’s lexical system. The second author was responsible for data and source collection and the initial organization of research materials.

Data Availability Statement

No datasets were generated or analyzed during this study.

Acknowledgments

The authors sincerely thank all professors, researchers, and individuals who contributed to the development and completion of this article.

Ethical Considerations

The authors affirm adherence to academic integrity, avoiding any data fabrication, falsification, or plagiarism.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

Declaration on the Use of AI Tools

During the preparation of this manuscript, the authors used ChatGPT to assist in drafting an initial version. The AI-generated content was subsequently critically reviewed, substantively edited, and refined. The authors assume full responsibility for the final published content.

نظام واژگانی سوره بروج بر اساس سازوکارهای شناختی پایداری بر ایمان

✉ منصور حمیرانی^۱ | ابراهیم زارعی فر^۲

۱. نویسنده مسئول، کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه پیام نور، فسا، ایران. رایانامه: mansorhomirany3137@gmail.com

۲. استادیار، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، فسا، ایران. رایانامه: ebrahim.zareifar@iau.ac.ir

چکیده

مطالعه معناشناختی واژگان قرآن که به‌گونه‌ای حکیمانه در ساختار منسجم سوره‌ها و آیات جای‌گذاری شده‌اند، امکان دستیابی به شبکه‌ای منسجم از معانی ژرف این کتاب را فراهم می‌آورد. هر سوره در قالب ساختاری هدفمند و گفتمانی خاص شکل گرفته است و نظام واژگانی‌اش متناسب با غرض هدایتی آن، هدفمند سازمان یافته است. پژوهش حاضر با رویکرد تحلیلی و با تمرکز بر معناشناسی واژگان در بستر سوره بروج، به واکاوی سازوکارهای شناختی پایداری بر ایمان در برابر فتنه و رنج می‌پردازد. بنابر یافته‌های پژوهش، نظام واژگانی سوره متناسب با گفتمان سوره (تثبیت ایمان در دل رنج‌ها) طراحی شده و با واژگان و ترکیباتی منحصربه‌فرد مانند «بروج، موعود، شاهد و مشهود، شهید، اصحاب الاخذود، قعود، انتقام، بطش، محیط و محفوظ، فوز کبیر»، پیام پایداری و استقامت را به مؤمنان القا می‌کند. بررسی بیشتر این پژوهش به این نکته انجامید که فضای واژگانی این سوره با ساختاری محافظتی و مراقبتی سازمان یافته است، به‌گونه‌ای که واژه‌ها نه به‌صورت منفرد، بلکه در شبکه‌ای به‌هم‌پیوسته و در پیوند با فضای گفتمانی سوره، لایه‌های عمیق‌تری از کارکردهای ایمان پایداری را بازنمایی می‌کنند.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۳۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۶/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۵

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۸/۱۹

کلیدواژه‌ها

قرآن، سوره بروج، نظام واژگان، ایمان، سازوکارهای شناختی، فتنه.

استناد: حمیرانی، منصور، زارعی فر، ابراهیم. (۱۴۰۴). نظام واژگانی سوره بروج بر اساس سازوکارهای شناختی پایداری بر ایمان. آموزه‌های قرآنی، ۲۲(۴۲)، ۲۵۹-۲۹۳.

<https://doi.org/10.30513/qd.2025.7213.2596>

مقدمه

قرآن کریم به عنوان کلام الهی، در قالب یک نظام زبانی منسجم تجلی یافته است که فهم آن مستلزم شناخت روابط درون‌متنی و پیوندهای ساختاری میان واژگان و جملات است. در حالی که دستور زبان سنتی عمدتاً بر واحدهای محدود زبان همچون واژه و جمله تمرکز داشت و تحلیل متن در سطح کلان را خارج از قلمرو خود می‌دانست، تحول در مطالعات معناشناسی گفتمانی و زبان‌شناسی متنی نشان داد که بسیاری از لایه‌های معنایی، تنها از رهگذر تحلیل گفتمان و شبکه‌ی واژگانی در سطح متن حاصل می‌شود. از این رو، شناخت این ساختارها و ابزارهای انسجام‌بخش، از الزامات بنیادین در تفسیر و تحلیل معنایی قرآن محسوب می‌شود (حبیب‌کیانی، ۲۰۰۸، ص ۱۷). با این حال، تحلیل این عناصر باید در بافت متنی و موقعیتی خاص خود انجام گیرد، چراکه بافت متن، به ویژه بافت سوره‌های قرآن، نقش کلیدی در استخراج لایه‌های پنهان واژگان ایفا می‌کند (نک: خطابی، ۱۹۹۱، ص ۴۲؛ القفی، ۲۰۰۰، ص ۱۰۵). «بافت» یا «سیاق» یکی از مهم‌ترین عناصر تأثیرگذار بر فهم متن است و به دو دسته کلی تقسیم می‌شود:

۱. بافت متنی (عوامل درون‌زبانی) که به روابط درونی اجزای متن و ساختار آن مربوط است.
۲. بافت موقعیتی (عوامل برون‌زبانی) که شامل مؤلفه‌های اجتماعی، تاریخی، فرهنگی و موقعیتی تولید متن است (عفیفی، ۲۰۰۱، ص ۸۵؛ لطفی‌پور؛ ساعدی، ۱۳۷۱، ص ۱۰؛ قائمی‌نیا، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۰۹ - ۲۱۲).

در تحلیل بافت موقعیتی، برخی محققان بر این باورند که گفتمان در بستر پیشینه‌های فرهنگی، اجتماعی، تاریخی و شرایط زمانی و مکانی شکل می‌گیرد و همواره تحت تأثیر این بسترهاست (شعیری، ۱۳۸۵، ص ۵). از این منظر، بافت به عنوان مبنای اصلی سازمان‌دهی کلام، در فهم مراد گوینده نقشی کلیدی دارد. نظام واژگانی قرآن، شبکه‌ای منسجم و هدفمند از واژه‌ها و ترکیب‌هاست که در هر سوره متناسب با فضای گفتمانی و اهداف هدایتی آن سوره شکل می‌گیرد (نک: البززی، ۱۳۶۸، ص ۲۵۲؛ بستانی، ۱۴۲۴، ص ۱۰). از آنجاکه زبان قرآن دارای نظام ارتباطی قاعده‌مندی است، باید معنای گزاره از طریق جایگاه آن در بافت و میدان معنایی ویژه بررسی شود (سلیمی؛ طالع‌زاری، ۱۴۰۲، ص ۳۰۲).

واژگان قرآنی در پیوند تنگاتنگ با بافت موضوعی، تاریخی و روان‌شناختی نزول سامان یافته‌اند و هر واژه در جایگاه خود، بخشی از نظام معنایی کلان قرآن را بازنمایی می‌کند. این

ساختار واژگانی، علاوه بر انتقال معانی زبانی، سازوکارهای شناختی شنونده یا خواننده قرآن را در جهت تعمیق ایمان و تصحیح نگرش‌ها فعال می‌سازد.

در این مقاله، اصطلاح «صفت شناختی» به ویژگی‌های ذهنی و ادراکی افراد اشاره دارد که نحوه فهم، تصمیم‌گیری و کنش‌های آنان را شکل می‌دهد. این صفت برگرفته از چهارچوب علوم شناختی است و می‌تواند شامل توانایی‌های تحلیل ذهنی، عنصر تفکر، تولید اندیشه و کنش باشد (نک: درزی، ۱۳۹۷، ص ۴۸ و ۵۶). در تحلیل گفتمانی سوره، «صفت شناختی» مؤمنان یا فتنه‌گران نقش مهمی در فهم رفتار و واکنش‌های آن‌ها دارد؛ یعنی کارهایی که انجام می‌دهند و تصمیماتی که می‌گیرند، فقط رفتار ظاهری نیست، بلکه نتیجه شیوه فکر کردن و ویژگی‌های ذهنی آن‌هاست که قرآن از طریق واژگان و جمله‌بندی‌های خود نشان می‌دهد. این رویکرد به ما امکان می‌دهد هم معنای واژگان، هم جنبه‌های روان‌شناختی و هم نقش آن‌ها در گفتمان سوره را هم‌زمان بررسی کنیم و نشان دهد چگونه ویژگی‌های شناختی، باورها و رفتارهای افراد را به هم پیوند می‌دهد.

پیشینه پژوهش: با وجود پژوهش‌های متعدد درباره مفاهیم قرآنی، به تحلیل نظام‌مند شبکه واژگانی سوره‌ها از منظر سازوکارهای شناختی کمتر توجه شده است. سوره بروج با سامان‌دهی واژگانی منسجم درباره پایداری بر ایمان در بستر فتنه، زمینه مناسبی برای چنین تحلیلی فراهم می‌کند. مطالعه این نظام واژگانی از منظر شناختی، درک عمیق‌تری از پیوند زبان قرآن با فرایندهای روان‌شناختی تقویت ایمان در شرایط تهدید فراهم می‌سازد.

بررسی پایگاه‌های داده مقالات و پژوهش‌های علمی مرتبط نشان می‌دهد تاکنون مقاله‌ای مستقل با عنوان «نظام واژگانی سوره بروج بر اساس سازوکارهای شناختی پایداری بر ایمان» منتشر نشده است و از این نظر، پژوهش حاضر نوآوری دارد.

البته به‌طور کلی، پژوهش‌هایی درباره سوره بروج انجام شده است، از جمله: مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی سوره بروج از منظر نورمن فیرکلاف» به قلم محمدنبی احمدی و فرشته یزدانی (۱۴۰۰). نویسندگان این مقاله با رویکرد توصیفی-تحلیلی، نشانه‌های معنادار سوره بروج را با تکیه بر چهارچوب گفتمان انتقادی در سه سطح «توصیف، تبیین و تفسیر» تحلیل کرده‌اند، اما به نظام واژگانی سوره در پیوند با بافت و ساختار گفتمانی آن توجه نشده است.

سؤال پژوهش: بر این اساس، پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی و با تمرکز بر معناشناسی

واژگان در بستر بافت سوره بروج، در پی پاسخ به این پرسش اساسی است که نظام واژگانی سوره چگونه بر اساس سازوکارهای شناختی پایداری ایمان سازمان یافته و چه ارتباطی میان واژگان کلیدی آن با کارکرد روان شناختی تقویت ایمان در برابر فتنه و رنج برقرار است؟

۱. موقعیت سوره بروج

بر اساس جدول‌های ترتیب نزول، سوره بروج بیست و هفتمین سوره‌ای است که در مکه و در حدود سال چهارم بعثت نازل شده است. این سوره در جایگاه هشتاد و پنجم مصحف و میان سوره‌های انشقاق و طارق قرار گرفته و مشتمل بر بیست و دو آیه است (ابن عاشور، ۱۹۸۴، ج ۳، ص ۲۳۶؛ بهجت‌پور، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۴۹-۵۰).

برای دستیابی به فهمی دقیق از سوره، ضروری است که در نخستین گام، بافت بیرونی سوره یعنی زمینه‌های تاریخی، اجتماعی و موقعیت نزول آن تحلیل گردد؛ و در گام بعد، به تحلیل بافت درونی سوره شامل ساختار آیات، نظم گفتمانی و پیوند واژگان پرداخته شود.

سوره بروج در فضای بحرانی ابتدای دعوت نبوی نازل شده است؛ زمانی که مؤمنان نوایمان تحت شدیدترین فشارهای روانی و جسمی مشرکان مکه قرار داشتند. این آزارها برای بازگرداندن مؤمنان به نظام فکری شرک‌آلود قریش بود، درحالی‌که آیین توحیدی پیامبر (ص) با عقلانیت و فطرت هماهنگ بود و با تحریف‌های ساختاری دین ابراهیم (ع) تضاد داشت؛ تضادی که زمینه‌ساز تعارض عقیدتی و شکنجه مؤمنان شد (نک: میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۴۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۲۴؛ سوبرة، ۱۴۳۹، ص ۱۷۸-۱۷۹).

این سوره را از آن رو «بروج» نام نهاده‌اند که با سوگندی الهی آغاز می‌شود که در آن خداوند به «آسمانی دارای بروج» سوگند یاد می‌کند: «وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ» (هرری شافعی، ۱۴۲۱، ج ۳۱، ص ۲۸۳؛ قرشی، ۱۳۷۷، ج ۱۲، ص ۱۵۸).

سوره‌های قرآن از بخش‌های گوناگونی تشکیل شده‌اند که همگی حول محور معنایی واحدی سازمان می‌یابند. سوره بروج نیز از این قاعده مستثنا نیست و با نگاهی دقیق می‌توان دریافت که این سوره بر پایه دو گفتمان اصلی بنا شده است که در پیوند با یکدیگر، ساختار معنایی کلی آن را شکل می‌دهند.

۲. گفتمان سوره بروج

«گفتمان» و «تحلیل گفتمان» از جمله رویکردهای نوین در مطالعات متنی‌اند که با هدف فهم ساختار، کارکرد و لایه‌های معنایی متن به کار گرفته می‌شوند. در این رهیافت، زبان به مثابه کنش و عمل اجتماعی - معنایی در نظر گرفته می‌شود. از این منظر، تحلیل گفتمان در پی آن است که با اتکا به مؤلفه‌هایی چون کاربرد واژگان و اصطلاحات کلیدی، سازوکارهای انسجام و سیاق متن، و نیز روابط بینامتنی، به بازشناسی شبکه معنایی متن و سامان‌دهی نظام‌مند آن بپردازد (کوبلی، ۱۳۷۸، ص ۶۰۰؛ شکرانی، ۱۳۹۰، ص ۹۹).

پس از بررسی و بر اساس بافت و نظام واژگانی سوره بروج، به نظر می‌رسد این سوره از دو گفتمان اصلی تشکیل شده است که در این قسمت به آن می‌پردازیم.

۱-۲. گفتمان اول: آیات ۱ تا ۱۱

گفتمان سوره با چندین سوگند متوالی آغاز می‌شود که از نظر نشانه‌شناختی، نقش برجسته‌ای در جهت‌دهی معنایی سوره دارند. این سوگندها زمینه‌ساز ورود به روایت هولناک هلاکت اصحاب اخدود هستند؛ روایتی که در آن، کنش فتنه‌گران و سوزاندن مؤمنان در اخدود، به مثابه نماد تاریخی خشونت سازمان‌یافته علیه ایمان بازنمایی می‌شود. سوره با ادامه همین گفتمان، سرنوشت شوم فتنه‌گران را بیان می‌کند و سپس با تغییر جهت معنا، به فرجام نیکوی مؤمنانی اشاره دارد که قربانی فتنه شدند؛ مؤمنانی که با پایداری بر ایمان خود، در برابر فشار و تحمیل‌گری کافران ایستادند. در این میان، بیان تأکیدی و برجسته‌سازی سرنوشت اصحاب اخدود، به ویژه در قالب توالی توصیفی و نشانه‌گذاری‌های معنایی آیات، دلالت بر آن دارد که غرض گفتمانی اصلی سوره هشدار و تهدید کافران شکنجه‌گر است که مؤمنان را با ایجاد فشار روانی و فیزیکی، در وضعیت دوگانه ترک ایمان یا تحمل عذاب قرار می‌دهند. از منظر ساختار گفتمان، این تهدید صرفاً واکنشی احساسی ندارد، بلکه بازتولید الگوی تاریخی هلاکت فتنه‌گران است. سوره از طریق نشانه‌پردازی روایت اخدود، به مخاطبان القا می‌کند که همان سرنوشت محتوم، در انتظار شکنجه‌گران معاصر نیز هست، چراکه قانون الهی در رویارویی با ستم و فتنه همواره بر رسوایی و نابودی نظام‌های ظلم‌پیشه استوار بوده است. در این بافت تهدیدآمیز، سوره با سازوکارهای شناختی ویژه‌ای، فرایند پایداری روانی و ایمان را هدایت می‌کند. از جمله این سازوکارها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- بازنمایی الگوی تاریخی اخدود به عنوان مدل شناختی مقاومت (آیات ۴ تا ۹)؛
- نشانه‌پردازی «شهید» بودن خداوند به منزله احساس دیده شدن و مورد حمایت بودن در دل رنج (آیه ۹)؛
- هشدار به کافران شکنجه‌گر برای بازداشتن آنان و ایجاد آرامش و اطمینان خاطر در ذهن مؤمنان (آیات ۱۰-۱۱)؛
- تثبیت ایمان از طریق تقابل معنایی «آتش جهنم و حریق» و «پاداش بهشتی» (آیات ۱۰-۱۱).

۲-۲. گفتمان دوم: آیات ۱۲ تا ۲۲

در بخش پایانی (آیات ۱۲ تا ۲۲)، گفتمان سوره از «بازنمایی صحنه فتنه و شکنجه» به سوی ترسیم چهارچوبی از باورهای معرفتی و تاریخی برای ایجاد پایداری در ایمان مؤمنان تغییر جهت می‌دهد. در این گفتمان، خداوند با خطاب به پیامبر (ص) (و به تبع آن، مخاطب مؤمن)، مجموعه‌ای از ویژگی‌های خویش را در قالب جمله‌های تأکیدی و معرفتی بیان می‌کند تا پاسخی ساختاری و آرامش‌بخش به فرایند «تکذیب مستمر کافران» ارائه دهد. کافران با زیر سؤال بردن وعده‌ها و تهدیدهای الهی تلاش دارند ذهنیات مؤمنان را تخریب کنند و آنان را در فضای تردید نسبت به تحقق عذاب الهی و درستی وحی قرار دهند. سوره در برابر این مکانیزم‌های روانی القای انکار و اضطراب، ساختاری دفاعی از مفاهیم کلیدی می‌سازد تا ایمان مخاطب تثبیت شود و معناداری مجدد یابد. سوره در این گفتمان، با استفاده از توالی صفات الهی، تأکیدهای نحوی، و تقابل‌های معنایی، یک سپر شناختی و معنایی در ذهن مؤمن ایجاد می‌کند تا در برابر تهاجم روانی کفار، دچار تزلزل در باور نشود. این بخش سوره فعال‌کننده فرایندهای زیر است:

۱. ایجاد انسجام شناختی در باور به خدا (آیات ۱۲ تا ۱۶)؛

۲. فعال‌سازی حافظه تاریخی برای مقاومت امروز (آیات ۱۷ تا ۱۹)؛

۳. احساس احاطه الهی (آیه ۲۰)؛

۴. تثبیت قدرت و صیانت وحی در لوح محفوظ (آیات ۲۱-۲۲).

این گفتمان از طریق نشانه‌پردازی الهیاتی و حافظه تاریخی درصدد است تا در بافتی تهدیدآمیز، باور مؤمنان به حقانیت ایمان، حتمیت جزای ظالمان، و عظمت وحی الهی را بازتولید کند. این گفتمان در لایه‌های گوناگون زبانی و مفهومی، سامان‌دهنده مکانیزم‌هایی است که ذهن مؤمن را به سوی پایداری در ایمان و آرامش در بحران شناختی سوق می‌دهد.

۳. نظام واژگان سوره بروج بر اساس سازوکارهای شناختی پایداری بر ایمان

این بخش نشان می‌دهد که نظام واژگانی سوره به شکلی هدفمند و گفتمانی سامان یافته است و با سازوکارهای شناختی پایداری بر ایمان پیوند دارد. واژگان کلیدی سوره در چهارچوبی معنادار با ساختار بافتی، به تقویت انسجام روانی و شناختی مؤمنان، بازسازی معنای رنج و تثبیت ایمان در بستر تهدید و فتنه کمک می‌کنند.

۳-۱. واژگان کلیدی سوره

در ادامه، به ذکر کلیدواژه‌های سوره بروج می‌پردازیم. این کلیدواژه‌ها ۱۴ کلمه و تعبیر را شامل می‌شوند.

۳-۱-۱. آسمان دارنده برج‌ها

واژه «بروج» جمع «بُرج» است و دلالت بر «برجستگی و نمایان بودن» دارد. این واژه در اصل به معنای «چیز آشکار و نمایان» است، همان‌گونه که در مشتق آن، «تَبْرُج»، معنای «آشکارسازی زینت» دیده می‌شود. اطلاق واژه «بُرج» بر عمارت‌های بلند نیز از همین جهت است که در میان سایر ساختمان‌ها، بیشتر در معرض تمایز قرار دارند (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۳۸؛ مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۲۶۳). برج‌های آسمانی به معنای ستارگان درخشان و روشن آسمان است و یا به معنای صورت‌های دوازده‌گانه فلکی که خورشید در مسیر سالانه‌اش، در هر ماه محاذی یکی از آن‌ها قرار می‌گیرد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۱۱۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۱۲؛ زغلول نجار، ۱۴۲۸، ج ۴، ص ۳۸۴).

در نظام گفتمانی قرآن، واژه «بروج» سه بار در ارتباط با پدیده آسمان به کار رفته است. هر یک از این آیات بخشی از کارکردهای کیهانی و معناشناختی این واژه را برجسته می‌سازند: سوره حجر، آیات ۱۶-۱۷: ﴿وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ﴾؛ سوره فرقان، آیه ۶۱: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا﴾؛ سوره بروج، آیه ۱: ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ﴾. در این آیات، «بروج» به عنوان ویژگی برجسته آسمان، دو نقش کارکردی و معناشناختی را به طور مشخص بر عهده دارد:

- زیباسازی و تزئین آسمان برای ناظران انسانی؛
- ایجاد حصاری کیهانی در برابر نفوذ شیاطین.

از منظر معناشناسی واژگان قرآنی، «بروج» به معنای ساختارهای آشکار، برجسته و منظم

کیهانی است که در بستر زبان عربی کلاسیک، به برج‌هایی بلند، و در زبان نجومی، به جایگاه‌های مشخص حرکت ستارگان اطلاق می‌شود. در واقع، مراد از «بروج» در این سیاق‌ها صرفاً ستارگان نیستند، بلکه جایگاه و موقعیت‌هایی‌اند که ستارگان و سیارات در آن‌ها سیر می‌کنند و از دیدگاه ناظر زمینی، گونه‌های منظمی را در آسمان پدید می‌آورند (نک: زغلول نجار، ۱۴۲۸، ج ۲، ص ۳۸۴ تا ۳۹۰). همچنین، تصور آسمان به عنوان ساختاری دارای «بروج» که منظم و مشخص‌اند، می‌تواند به این تلقی معناشناختی نزدیک شود که ستارگان و اختران، به مثابه زینت‌های آسمانی، لاجرم در چهارچوب جایگاه‌های مشخصی استقرار می‌یابند و از همان مواضع نورافشانی می‌کنند. در این برداشت، هر «بُرج» در حکم محلی است برای جای گرفتن ستارگان در معماری کیهانی، و این خود دلالتی استعاری بر نوعی نظم و هندسه در آسمان دارد. بر این اساس، آسمان از منظر ناظر زمینی، تصویری است مملو از اجرام سماوی و نوری که برای نظم‌یافتگی و شکوه خود، نیازمند بسترهایی بلند و استوارند. این بسترها در زبان قرآن با تعبیر «بروج» نشانه‌گذاری شده‌اند؛ یعنی ساختارهایی مرتفع، منظم، و قابل مشاهده که هم‌زمان کارکرد تربینی و حفاظتی در نظام آفرینش دارند.

شایان توجه است که سوگند به «آسمان دارای بروج» تنها در سوره بروج آمده و در دیگر سوره‌های قرآن چنین قسمی تکرار نشده است. این اختصاص بر اهمیت ویژه این تعبیر در فضای گفتمانی سوره دلالت دارد، به‌ویژه آن‌که سوره در بافتی تهدیدآمیز و در زمینه فشار روانی - اعتقادی بر مؤمنان نازل شده است. از این رو می‌توان گفت سوگند به آسمان بُرج‌دار بخشی از معماری مفهومی و نشانه‌شناختی است که با هدف القای نظم، نظارت، حفاظت و ثبات در دل بحران و نمایانگر نظام مراقبت الهی است.

۳-۱-۲. روز موعود

در عبارت ﴿وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ﴾، واژه «موعود» اسم مفعول به معنای «روز وعده‌شده» است. بنابر دیدگاه مفسران، مراد از این تعبیر، روز قیامت است که خداوند در آیات متعددی تحقق آن را به انسان‌ها وعده داده است. این معنا با قراین درون‌متنی و سیاق آیه تقویت می‌شود، و نیز با آیات مشابهی همچون (ذاریات/ ۶۰) و (معارج/ ۴۲)، هم‌افق معنایی و تفسیری دارد (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۵، ص ۲۹۵؛ بغوی، ۱۴۲۰، ج ۵، ص ۴۶۰). از منظر معناشناسی واژگان قرآنی، «اليوم الموعود» در سوره بروج به منزله نقطه اوج داوری الهی و تحقق نهایی حق و باطل است که در بستر تهدید و پایداری مؤمنان، نقش مهمی در ساختار

گفتمانی سوره ایفا می‌کند. تعبیر اسمی «یوم الموعود» برای روز قیامت، تنها در سوره بروج به کار رفته که نشان‌دهنده ویژگی سبکی و ساختاری خاص این سوره است. استفاده از این ساختار اسمی در آغاز سوره، تأکیدی قوی بر قطعی بودن وعده پاداش دارد و در بستر تهدیدهای سوره، نقش مهمی در تقویت باور ایمانی به تحقق حتمی وعده الهی و پایداری مؤمنان ایفا می‌کند.

۳-۱-۳. شاهد و مشهود

در عبارت «وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ»، هر دو واژه از ریشه «شَهَدَ» گرفته شده‌اند که در اصل به معنای «حضور توأم با آگاهی و درک مستقیم» است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۲۲). از منظر معناشناسی گفتمانی، «شاهد» در این آیه به یک مصداق خاص محدود نمی‌شود، بلکه دلالت بر هر موجود آگاه و حاضر در صحنه فتنه‌گری و مقاومت دارد (نک: قاسمی، ۱۴۱۸، ج ۹، ص ۴۴۳) که در رأس آن، خداوند متعال به عنوان «شهید» بر همه چیز، قرار می‌گیرد، چنان‌که در آیه ۹ همین سوره آمده است: «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ». افزون بر خداوند، فرشتگان، پیامبر، مؤمنان و حتی ظالمان نیز می‌توانند در سطوحی از این گفتمان، در زمره شهود قرار گیرند (ابن‌کثیر، ۱۴۲۲، ج ۸، ص ۳۶۵-۳۶۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۳۰). در مقابل، «مشهود» دلالت بر صحنه‌ها یا رخدادهایی دارد که مورد مشاهده و حضور آگاهانه واقع می‌شوند. از مهم‌ترین مصادیق آن، روز قیامت است که در آیه ۱۰۳ سوره هود به صراحت از آن به عنوان «یَوْمَ مَشْهُودٍ» یاد شده است: «وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ».

آیه «وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ»، در قالب سوگند دوگانه‌ای آمده که در قرآن منحصر به سوره بروج است و به نقش «فاعل ناظر» و «منظر مشهود» اشاره دارد. این سوگند گفتمانی، در پیوند با فضای تهدید و نظارت الهی، نظامی فراگیر از مشاهده و داوری را ترسیم می‌کند که هیچ کنشگری را از زیر نظر و حضور معنایی خارج نمی‌داند.

واژه «قُتِلَ» در آیه چهارم سوره به عنوان جواب قسم سه‌گانه آغاز سوره مطرح شده است و از منظر گفتمان‌شناسی قرآنی، جایگاهی ویژه دارد. این واژه در اصل، علاوه بر معنای رایج «کشته شدن»، در سیاق نفرینی و ادعایی، به معنای «نابود باد، مرگ بر، دور باد» نیز به کار می‌رود و در این‌گونه موارد، دلالتی بر طرد، لعن و هلاکت ابدی دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۱۶؛ مدرسی، ۱۳۷۷، ج ۱۷، ص ۴۶۶).

واژه «قُتِلَ» در ساختار معنایی «نفرین و هلاکت» و «طرد از رحمت خدا»، در مجموع، چهار بار در قرآن به کار رفته است: مدثر، آیه ۲۰: «قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ»؛ عبس، آیه ۱۷: «قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا

أَكْفَرَهُ»؛ ذاریات، آیه ۱۰: «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ» و سوره بروج، آیه ۴: «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ» اما نکته قابل توجه آن است که در هیچ یک از موارد یاد شده، واژه «قُتِلَ» به عنوان جواب سوگند مطرح نشده است، مگر در سوره بروج. در این سوره، به دلیل فضای تهدیدآمیز، گفتمان فتنه‌گری کافران و استقامت مؤمنان، پس از سه سوگند (سوگند به آسمان دارای بروج، روز موعود، و شاهد و مشهود) بلافاصله واژه «قُتِلَ» به کار می‌رود تا نفرینی شدید و قطعی را متوجه اصحاب اخدود سازد.

۳-۱-۴. اصحاب اخدود

در این بخش، اقدامات «اصحاب الأخدود» از منظر ساختار سوره و نظام واژگانی آن بررسی می‌شود. تمرکز بر نحوه بازنمایی رفتاری و گفتمانی فتنه‌گران است نه جزئیات تاریخی. هدف تبیین الگوی مفهومی «فتنه و پایداری» در بافت تهدیدآمیز سوره بروج است. روایت اصحاب الأخدود تنها در سوره بروج آمده است که در سال‌های نخستین بعثت، در فضای تهدید و فشار شدید بر مؤمنان مکه نازل شد. واژه «أُخْدُود» جمع «خُدَّ» به معنای شکاف، گودال یا کانال‌هایی در زمین است که با هدفی خاص حفر شده‌اند (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۱۳۸؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۸۵). این گودال‌ها به فضای سوزان، آتش بار و تهدیدآمیز فتنه‌گران معنا یافته‌اند؛ مکانی برای آزمایش ایمان و صحنه‌ای برای تجلی پایداری مؤمنان. گرچه مفسران و مورخان درباره جزئیات تاریخی اصحاب اخدود آرای متعددی ارائه کرده‌اند، اما سوره بروج بر بازنمایی کنش فتنه‌گری و واکنش ایمانی تمرکز دارد. در این روایت، فتنه‌گران کوشیدند مؤمنان را به ترک ایمان وادارند، و چون با مقاومت آنان مواجه شدند، ایشان را به شیوه‌ای سازمان یافته و خشن، در آتش دان شعله‌ور افکندند. این تصویر، در بستر گفتمانی سوره، نماد تهاجم اعتقادی علیه ایمان و هم‌زمان، الگوی پایداری معرفتی مؤمنانه است (نک: ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۸، ص ۳۵۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۳۴).

۳-۱-۵. هم‌نشینی دو عذاب (جهنم و حریق)

هم‌نشینی دو عذاب «جَهَنَّمَ» و «الْحَرِيقِ» در آیه ۱۰ سوره بروج، یک از ویژگی‌های منحصربه‌فرد این سوره است که در هیچ جای قرآن با این ترکیب بیان نشده است: «إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ». استفاده از دو گونه عذاب، یعنی «عذاب جهنم» و «عذاب الحریق»، با شیوه شکنجه مؤمنان (افکندن آنان در گودال‌های تنگ و سپس سوزاندنشان با آتش) تناسب کامل دارد، به این معنا که کیفی متناسب با جرم قرار داده شده است. گرفتار شدن در

محیطی تنگ، متعفن و آکنده از انسان‌های زشت خو و پلید خود مصداقی از جهنم و عذابی مستقل از عذاب آتش است. از این رو «عذاب جهنم» از «عذاب سوزان و شعله‌ور» که به سوزاندن پوست و گوشت می‌انجامد، متمایز شمرده می‌شود (بهجت‌پور، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۵۹؛ میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۷۶). در چنین فضایی، استفاده از واژه «جهنم» ممکن است لحن کافی برای رساندن عمق جنایت را نداشته باشد، اما با افزودن «عَذَابُ الْحَرِيقِ» (عذاب شعله‌ور شدن)، نوع عذاب متناسب با جنایت خاص آن‌ها تشدید می‌شود. بنابراین، هم‌نشینی این دو نوع عذاب، از متن گفتمان خود سوره برخاسته است و متأثر از خشونت نمادینی است که فتنه‌گران نسبت به مؤمنان اعمال کردند.

۳-۱-۶. قعود

در آیه ششم، به هنگام توصیف حال و موقعیت کنشگران فتنه در لحظه سوزاندن مؤمنان، از جمله‌ای تصویرساز استفاده می‌شود: «إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ». ضمیر «هم» به صراحت به فتنه‌گران (اصحاب الأُخْدُود) بازمی‌گردد (ابن‌عاشور، ۱۹۸۴، ج ۳۰، ص ۲۴۲). در این ساختار، واژه «قُعُود» در معنای حقیقی‌اش یعنی نشستن آگاهانه و تعمّدی، به کار رفته است و حرف «علی» نیز دلالت بر استعلاّی حقیقی و حضور فیزیکی بر لبهٔ اخدودها دارد (ابن‌عاشور، ۱۹۸۴، ج ۳۰، ص ۲۴۲؛ طنطاوی، ۱۹۹۷، ج ۱۹، ص ۳۴۵). بر پایهٔ تحلیل مفسران، فتنه‌گران مؤمنان را درون خندق‌ها می‌نشانند، سپس آتش در زیر آنان می‌افروختند. حالت نشسته بر آتش شعله‌ور شدیدترین نوع شکنجه را بازنمایی می‌کند. این تصویر، علاوه بر تأکید بر خصلت خشونت‌گرایانه از منظر گفتمانی، نوعی نظارت بی‌واکنش بر شکنجهٔ ایمانی را القا می‌کند. برخی مفسران این تعبیر را نقاشی بلاغی صحنه‌ای عینی می‌دانند. فتنه‌گران نزدیک شعله‌ها نشسته‌اند، با لذت و حرارت، به تماشای سوختن مؤمنان مشغول‌اند و تمام مراحل عذاب را با آگاهی، حضور و نوعی ثبات روانی تماشا می‌کنند. این «قُعُود» تنها نشستن جسمی نیست، بلکه نشانه‌ای از تثبیت ذهنی خشونت در ضمیر آنان است (قطب، ۱۳۷۱، ج ۸، ص ۲؛ میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۶۹؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۲۰، ص ۸۵). این داستان بازنمایی رمزآلود از یک الگوی گفتمانی پایدار در مواجهه با ایمان و حق‌طلبی است. این روایت کارکردی فراتاریخی دارد و نباید آن را به واقعه‌ای مربوط به گذشته محدود کرد. صحنه‌های تصویرشده در این سوره، تجلی نوعی منطق تکرارشونده در تاریخ بشرند که در آن، ایمان‌ورزی و پایبندی به حقیقت، با خشونت، سرکوب و انتقام‌جویی نظام‌های سلطه‌گر مواجه می‌شود.

لذا این داستان را باید به مثابه الگویی معنایی و معرفتی نگریست که در تمام اعصار، امکان بازتولید و تکرار دارد (نک: زین، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۳۰۳).

در ادامه گفتمان، در آیه «وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ»، واژه «شُهُود» یعنی نظاره‌گر و حضور همراه با آگاهی، تأمل، و نوعی مشارکت معنایی در واقعه. در این ساختار، عاملان فتنه نه تنها به طور فیزیکی در صحنه شکنجه حضور دارند، بلکه با آگاهی، رضایت، و شناخت از آنچه بر مؤمنان می‌گذرد، ناظر سوختن و صدای درد مؤمنان بر عذاب‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۱۷؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۲۰، ص ۸۵). ستمگرانی که با وقاحت و آگاهی، نظاره‌گر شکنجه و آزار مؤمنان‌اند، باید بدانند که خود نیز در منظر نظارت و شهادت خداوند قرار دارند (نک: قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۱۰، ص ۴۳۵). در ساختار سوره، این تقابل با بیانی لطیف و حساب شده نشان داده شده است. از یک سو، ستمگران «وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ» هستند، یعنی آگاهانه و با حضور مستقیم، صحنه سوزاندن مؤمنان را می‌بینند و بر آن نظارت دارند. از سوی دیگر، در سوگندهای آغازین سوره، تعبیر «شَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ» آمده است که در سطحی بالاتر، خداوند را به عنوان شاهد و ناظر فراگیر بر همه رخدادها معرفی می‌کند. به این ترتیب، سوره دو نوع «شهود» را در برابر هم قرار می‌دهد: شهود ستمگران که با ظلم، خشونت و بی‌رحمی همراه است، و شهود الهی که ضامن عدالت، حسابرسی و معنابخشی نهایی به رفتار مؤمنان و ستمکاران است. این چینش معنایی به مؤمنان می‌آموزد که رنج آنان دیده می‌شود و همین آگاهی، در فضای تهدید و فشار، به پایداری ایمان و معنا یافتن رنج کمک می‌کند.

۳-۱-۷. انتقام

آیه ۸ سوره بروج، به عنوان محور گفتمانی کل سوره، نقش کلیدی در ساختار معنایی آن دارد. تحلیل دقیق این آیه فهم عمیق‌تری از نظام مفهومی سوره، بازنمایی ایمان، قدرت الهی و ارتباط آن با وضعیت مؤمنان را ممکن می‌سازد. از این رو بررسی معناشناختی و بافت‌محور این آیه در چهارچوب کلی سوره ضرورتی پژوهشی است.

این آیه به روشنی علت اصلی عذاب مؤمنان را ایمان به خدای عزیز و حمید بیان می‌کند. عبارت «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ» کنش ستمگران را در برابر مؤمنانی نشان می‌دهد که با وجود تهدید و شکنجه، بر ایمان خود پایدار مانده‌اند. ساختار «إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا» دلیل حقیقی انتقام‌جویی را ایمان به خداوند مقتدر و ستوده بیان می‌دارد و تضاد میان ایمان اصیل و ظلم ستمگران را برجسته می‌سازد.

فعل ماضی «نَقَمُوا» از ریشه «نقم»، ناظر به حالت «انکار» و «ناخشنودی شدید از چیزی» است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۱۸۱). این معنا حکایت از نوعی طرد درونی و نارضایتی روانی دارد که خود را در واکنشی منفی نسبت به یک پدیده یا رفتار خاص بروز می‌دهد. ابن فارس با افزودن قید «عیب جویی» به این معنا، بُعد دیگری از تجربه ذهنی و احساسی فاعل را برجسته می‌کند؛ یعنی حالتی که فرد در آن نه فقط ناراضی است، بلکه می‌کوشد تا با برجسته‌سازی نقص و کاستی، نوعی توجیه روانی برای واکنش خود بسازد (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۴۶۴).

معنای این فعل، در صورت ورود به ساخت «باب افتعال»، به «مؤاخذه» و «کیفر دادن» گسترش می‌یابد؛ یعنی از احساس درونی ناخشنودی و رنجش، به کنش بیرونی مبتنی بر تلافی و عقوبت منتقل می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۲، ص ۵۹۰؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۵۸). در نتیجه، از نظر معناشناسی روان‌شناختی، «نَقَمُوا» ناظر به کنش خشونت‌آمیز و بازتاب وضعیت روانی-هیجانی پیچیده‌ای در ساخت جمعی است؛ جایی که افراد احساس رنجش درونی‌شان از حقیقتی را به رفتار تهاجمی و ویرانگر نسبت به طرف دیگر ترجمه می‌کنند. این انتقال از هیجان به خشونت، ساختار روان معنایی واژه «نقم» را سازمان می‌دهد.

در گفتمان قرآن، ریشه «نقم» ۱۷ بار به کار رفته است که از این میان، در ۱۲ مورد، صفت «منتقم» یا کنش «انتقام» به خداوند نسبت داده شده و در تمام این موارد، واژه در ساخت باب «افتعال» به کار رفته است. در مقابل، کاربرد این ریشه در سه آیه مشخص، با محوریت ستم نسبت به مؤمنان، وجهی انسانی و ستیزه‌جویانه می‌یابد: نخست در آیه ۱۲۶ سوره اعراف، که فرعون از روی خشم نسبت به ایمان ساحران تهدید به انتقام می‌کند؛ دوم در آیه ۵۹ مائده که اهل کتاب و یهودیان نسبت به ایمان مسلمانان دچار نفرت و انزجار شده‌اند؛ و سوم در آیه ۸ بروج که کانون تحلیل این مقاله است. بر پایه این شواهد، واژه «نَقَمُوا» در سوره بروج معنایی چندلایه دارد که شامل نارضایتی عمیق، انکار حقیقت، عیب جویی و اعمال خشونت علیه مؤمنان است (هرری شافعی، ۱۴۲۱، ج ۳۱، ص ۲۹۴؛ بروجردی، ۱۳۹۷، ج ۱۰، ص ۲۸۴). این واژه به عنوان سازه‌ای گفتمانی نشان‌دهنده کنشی فراتر از انتقام ساده است که ریشه در هیجانات منفی و سرکوب ایمان دارد.

استفاده از فعل مضارع «يُؤْمِنُوا» تأکید بر استمرار و پویایی ایمان مؤمنان حتی در برابر تهدید و شکنجه دارد، نه فقط ایمان گذشته آن‌ها (نک: خطیب، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۱۵۱۴؛ میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۷۱؛ فرائی، ۱۳۸۸، ج ۱۰، ص ۴۳۵؛ نجارزادگان، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۱۵۴). از این منظر، ایمان در گفتمان سوره

بروج، یک «مکانیسم مقاومتی» در برابر نظام‌های سلطه و انکار است؛ مکانیزم و سازوکاری که در تداوم خود، ساختار قدرت را تهدید می‌کند و همین پایداری، علت اصلی خشونت و انتقام علیه مؤمنان قلمداد می‌شود.

در این آیه، خداوند ایمان مؤمنان را به «اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» نسبت می‌دهد که این دو صفت فراتر از توصیف ساده‌اند. «عزیز» نشان‌دهنده قدرت مطلق و شکست‌ناپذیر خداوند است که پناهگاه مؤمنان در برابر دشمنان است، و «حمید» بیانگر شایستگی کامل برای ستایش و کمال الهی است، که ایمان مؤمنان بر اساس آن حقیقت پاک و ستودنی است، نه وابسته به قدرت‌های دنیوی و ظالمان (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۳۶؛ نشر، ۲۰۲۲، ص ۴۹).

۳-۱-۸. شهید بودن خداوند

گفتار «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» در گفتمان سوره، به منزله کنشی الهی است که دلالت بر نظارت مطلق خداوند بر تمام پدیده‌ها و وقایع دارد، به‌ویژه بر ستم‌های فتنه‌گران بر مؤمنان. در این چهارچوب، «شهید» ناظر به نظارت فعال، احاطه کامل معرفتی، و حضور ارزیابانه خداوند در متن رویدادهاست (نک: میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۷۲). واژه «شهید» در این آیه، با فضا و گفتمان سوره کاملاً متناسب است. به‌کارگیری این ساخت صرفی، عمق نظارت و آگاهی خداوند را برجسته می‌سازد. در ضمن، نوعی تقابل معنایی نیز در ساختار آیه مشاهده می‌شود: همان‌گونه که ستمگران در کنار بر آتش نشستند و شاهد صحنه سوزاننده شدن اولیای خدا بودند، خداوند سبحان نیز با عدالت متقارن، آن‌ها را مجازات خواهد کرد و در مقام «شهید»، بر عذاب آنان حاضر و ناظر خواهد بود. به این ترتیب، آیه هم از منظر معناشناسی صوری (صفت مشبیه) و هم از منظر گفتمان تقابلی (معامله بالمثل)، تصویری قدرتمند از عدالت الهی در پاسخ به ستم فتنه‌گران را ترسیم می‌کند (نک: شنیطی، ۱۴۱۵، ج ۸، ص ۴۷۸).

این سوره با به‌کارگیری متنوع واژگان مشتق از ریشه «شهد» همچون «شاهد»، «مشهود»، «شهید» و «شهود»، بیش از هر سوره‌ای بر گفتمان «شهود» تأکید دارد. این تنوع صرفی و معنایی، بازتابی از محور گفتمانی سوره است که حول نظارت الهی، حضور ستمگران و ثبت واقعه فتنه شکل گرفته است و نقش مرکزی در ساختار معنایی و روانی سوره ایفا می‌کند.

۳-۱-۹. بطش

واژه «بَطْش» در لغت عربی، به معنای «گرفتن چیزی با شدت، غلبه و قدرت قهارانه» است

(فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۲۴۰؛ ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۶۲). افزون بر این، مؤلفه «هجوم سریع و کوبنده» نیز برای این واژه ذکر شده است (ابن سیده، ۱۴۲۱، ج ۸، ص ۲۲). این دلالت‌ها حاکی از آن‌اند که «بَطْش» کنشی شدید، قاطع، و همراه با سلطه و قهر است که هم در بُعد انسانی آن به خشونت و حمله فیزیکی اشاره دارد، و هم در نسبت آن با خداوند، بیانگر قدرت کيفر دهنده و عادلانه الهی است.

ریشه «بَطْش» ده بار در قرآن به کار رفته است، شش مورد مربوط به انسان و چهار مورد مربوط به خداوند. نکته درخور توجه آن است که در میان این موارد، تنها در سوره بروج است که این واژه در ساختار ترکیبی «إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ» به کار رفته است. در این آیه، افزون بر انتساب فعل «بَطْش» به «ربک»، دو مؤلفه بلاغی و تأکیدی نیز قابل توجه است: «إِنَّ» برای افاده تأکید و «قطعیت لام» ابتدای خبر (لَشَدِيدٌ) برای تقویت شدت معنایی (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۴۷). همچنین لایه عمیق معنایی واژه «بَطْش» در آیه اخیر ناظر بر نوعی تقابل گفتمانی با ادعای قدرت و خشونت فتنه‌گران است. اگر ستم‌پیشگان با خشم و رفتارهای قهرآمیز خود در پی تحمیل سلطه‌اند، قرآن با بهره‌گیری از تعبیر «بَطْش ربک» که با توصیف «شدید» همراه شده است، این پیام را منتقل می‌کند که قدرت قهارانه خداوند بسی کوبنده‌تر از هر قدرت متکبرانه بشری است. به کارگیری واژه «شَدِيد» در کنار «بَطْش»، شدت مضاعف و ابعاد سهمگین این کنش الهی را برجسته می‌سازد، به گونه‌ای که برای مخاطب مؤمن، نوعی آرامش و امید به عدالت الهی فراهم می‌سازد و در عین حال، برای ستمگران هشدار بی‌پرده است (بقاعی، بی‌تا، ج ۲۱، ص ۳۶۱؛ مراغی، ۱۹۴۶، ج ۳۰، ص ۱۰۴؛ طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱۰، ص ۷۱۰). این ساختار منحصر به فرد از بافت گفتمانی سوره تأثیر پذیرفته است؛ سوره‌ای که بر ستم فتنه‌گران، استقامت مؤمنان و عدالت نهایی الهی تمرکز دارد.

۳-۱-۱۰. اسما و صفات خدا

در ادامه توصیف کنش «بَطْش»، خداوند پنج صفت کلیدی از اسما و افعال خویش را ذکر می‌کند که هر یک، ابعدی از قدرت، رحمت، سلطه و اراده الهی را در زمینه گفتمان سوره تبیین می‌نماید: «إِنَّهُ هُوَ يُبَدِّئُ وَيُعِيدُ ﴿۱۳﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿۱۴﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿۱۵﴾ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ». ترکیب این پنج توصیف در پایان سوره، تصویری از خدایی جامع‌الصفات ارائه می‌دهد (طنطاوی، ۱۹۹۷، ج ۱۵، ص ۳۴۸)؛ خدایی که هم «بَطْش» دارد و هم «غفران»، هم «ودود» است و هم «فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ». این جامعیت معنایی در راستای تثبیت باور به عدالت، قدرت و رحمت الهی در دل فتنه‌ها و رنج‌های تاریخی مؤمنان قرار دارد

(خطیب، بی تا، ج ۱۶، ص ۱۵۱۸). نکته تأمل برانگیز در ساختار سوره ترکیب‌های منحصر به فرد و کم سابقه وصفی - فعلی در توصیف خداوند است. دو صفت «الغفور» و «الودود» در متن قرآن، تنها در این سوره، با «الف و لام تعریف» و به صورت هم نشین به کار رفته‌اند؛ امری که بیانگر تأکید ویژه بر رحمت و محبت دائمی خداوند در دل فضای گفتمانی تهدید و عذاب است.

در آیه ۱۰ سوره، عبارت «تُرْمَلُونَ» نشان دهنده آن است که در توبه حتی به روی اصحاب اُخدود نیز گشوده بوده است. این آیه با آوردن قید زمانی «ثُمَّ»، توبه را به عنوان فرصتی متأخر اما همچنان ممکن مطرح می‌کند (زحیلی، ۱۴۱۸، ج ۳۰، ص ۱۶۲؛ بروجردی، ۱۳۹۷، ج ۱۰، ص ۳۸۶؛ نعمانی، ۱۴۱۹، ج ۲۰، ص ۲۵۳) و همین زمینه مفهومی است که می‌تواند زمینه ساز ظهور صفت الهی «الغفور» در ساختمان سوره باشد.

از سوی دیگر، صفت «الودود» به معنای «دوست داشتن» است و در برخی کاربردها نیز به «آرزو داشتن نیکی برای دیگری» معنا شده است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۷۵؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۴۳۱). حضور این صفت در کنار «الغفور» و در فاصله‌ای نزدیک با آیه توبه، ساختار گفتمانی ویژه‌ای را در سوره شکل می‌دهد: در برابر «بطش» الهی که کنشی قهری و کیف‌دهنده است، «غفور» و «ودود» دو صفت رحمانی هستند که در صورت توبه و ترک ظلم، فعال می‌شوند. در واقع، سوره با بهره‌گیری از این تقابل مفهومی میان قهر و مهر، قدرت و محبت، یک نظام واژگانی دوسویه و تعادلی را می‌سازد: اگر فتنه‌گران بر ظلم و تعذیب مؤمنان پافشاری کنند، با «بطش شدید» پروردگار مواجه خواهند شد، اما اگر از مسیر خود بازگردند، صفات «غفور» و «ودود» خداوند نسبت به آن‌ها فعال می‌شود.

همچنین هم‌نشینی ترکیب فعلی «يُبْدِي وَيُعِيدُ» و وصف وصفی «ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ» نیز تنها در سوره بروج به این صورت خاص آمده‌اند. در لایه عمیق گفتمانی ترکیب «يُبْدِي وَيُعِيدُ» قدرت پروردگار بر بازگرداندن شکنجه‌گر و شکنجه‌شده، احتمال رهایی مردگان شکنجه‌گر و یا ناکامی شکنجه‌شدگان را مردود می‌کند. لذا می‌فرماید: «پروردگار تو دوباره به زندگی بازمی‌گرداند. پشتوانه چنین قدرتی ایجاد و خلقت است. کسی که بتواند ایجاد کند و آفرینش را از عدم آغاز کند، مسلم می‌تواند آن را برگرداند، زیرا «إبداء»، آغاز آفرینش از عدم محض است، اما «إعاده»، جمع کردن اجزای پراکنده، پس از آفرینش اولیه آن‌هاست، که به مراتب ساده‌تر از آفرینش است. پس ای

محمد (ص)، پروردگار تو که به شدت انتقام می‌گیرد، همان کسی است که آفرینش موجودات را آغاز نمود و می‌تواند آن را برگرداند، پس تردیدی در مجازات ستمگران نیست (بهجت‌پور، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۶۰). به‌کارگیری تعبیر «ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ» در سوره، تقابلی معنایی و سلطه‌شکنانه با ادعای قدرت فتنه‌گران است که بر کنار اخدود با غرور نشسته‌اند. این صفت با تأکید بر شکوه مطلق خداوند، سلطه ظاهری ستمگران را بی‌ارزش نشان می‌دهد. این ساختار واژگانی بخشی از نظام معنایی سوره است که با تلفیق صفات قهری و رحمانی، تصویری جامع از خداوند مقتدر و مهربان ارائه می‌دهد. قرآن در پایان توصیف کنش الهی، از عبارت کم‌نظیر «فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ» بهره می‌برد که تنها دو بار در قرآن آمده است: یکی در سوره هود (آیه ۱۰۷) و دیگری در همین سوره. این ترکیب با استفاده از صیغه مبالغه «فَعَالٌ» و عبارت «لِّمَا يُرِيدُ» دلالت بر اراده مطلق، فعال و مهارناپذیر خداوند دارد. در متن گفتمانی سوره، این وصف الهی دقیقاً در مقابل ادعای قدرت توهمی فتنه‌گران قرار گرفته است که گمان می‌کنند اراده‌شان بر سرنوشت مؤمنان حاکم است. به این ترتیب، قرآن به صراحت اعلام می‌کند که تنها خدا فاعل حقیقی و نافذ اراده در جهان هستی است و هیچ اراده متکبران‌ای توان مقابله با خواست او را ندارد. این نکته جایگاه محوری اراده الهی در نظام گفتمانی سوره و برتری بی‌چون و چرای آن بر قدرت‌های ظاهری را برجسته می‌سازد.

در ادامه، برای تثبیت این معنا و در قالب استفهام تقریری، خداوند به پیامبر (ص) می‌فرماید: «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ». این آیات یادآور سنت تاریخی الهی در نابودی لشکرهای عظیم و ساختارهای به‌ظاهر شکست‌ناپذیر قدرت‌طلبان است. نمونه‌های بارز این سنت فرعون و ثمود هستند.

واژه «جُنْد» در لغت به معنای سپاه، لشکر و نیروی نظامی سازمان‌یافته است (ابن‌فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۸۵؛ مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۱۴۰؛ اندلسی، ۱۴۲۰، ج ۱۰، ص ۴۴۶؛ ابن‌عاشور، ۱۹۸۴، ج ۳، ص ۲۵۰). همچنین به نیروهای هماهنگ، چه نظامی و چه اداری در اداره یک قدرت سیاسی یا اجتماعی اطلاق می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص ۲۶۲). در قرآن، واژه «جُنْد» و مشتقات آن ۲۹ مرتبه به کار رفته است، اما نکته قابل توجه آن است که تنها در سوره بروج این واژه در زمینه روایت واکنش ستمگران در برابر مؤمنان در ترکیب خاص «حَدِيثُ الْجُنُودِ» کاربرد یافته است. این به‌کارگیری خاص بافت معنایی سوره را تقویت می‌کند و پیوستار گفتمانی آن را از زمان حال فتنه‌گران به تاریخ ستم‌پیشگان گذشته پیوند می‌دهد.

در ادامه گفتمان سوره، برجسته سازی قوم های فرعون و ثمود به طور هدفمند با محور سوره هماهنگ است. ذکر این دو قوم نقشی هشداردهنده دارد و در تقویت پیام ﴿إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ﴾ عمل می کند. قرآن به طور مکرر نابودی قوم مصر را با نام فرعون گره زده است تا ریشه ظلم را مشخص کند. از سوی دیگر، قوم ثمود نماینده تاریخی دیگری از طغیان و استهزای آیات الهی است. نابودی کامل این دو قوم، از جمله غرق شدن فرعون و کشته شدن تمامی کافران ثمود (نجم/ ۵۱)، تجلی عینی شدت «بطش رب» است. این نمونه ها کارکرد هشداردهنده و تأکیدی بر قطعیت و قدرت قهری خداوند در برابر مستکبران و فتنه گران را در ساختار گفتمانی سوره بروج تقویت می کنند (نک: میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۸۸؛ قطب، ۱۴۰۸، ج ۳۰، ص ۳۸۷۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۶، ص ۳۵۲).

در ادامه ساختار گفتمانی سوره، خداوند واکنش دو قوم ذکر شده در آیات پیشین (فرعون و ثمود) و نیز سایر کافران را نسبت به دعوت پیامبران، با تعبیر خاص «تکذیب» توصیف می کند: ﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ﴾ (بروج/ ۱۹). نکته قابل ملاحظه در این آیه، ساختار پیشاینده عبارت «فی تکذیب» است که نوعی غوطه وری وجودی در تکذیب را القا می کند، به این معنا که کافران تمام هستی و وجودشان در حالتی مستمر از دروغ و انکار و انفعال نسبت به حقیقت فرو رفته است. این ساختار از منظر معناشناسی گفتمانی عمق بیشتر در موضع گیری کافران نسبت به پیام الهی را نشان می دهد. در مقایسه، در سوره انشقاق آمده است: ﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكْذِبُونَ﴾ (انشقاق/ ۲۲) که در آن، فعل مضارع «يُكْذِبُونَ» صرفاً دلالت بر یک کنش مستمر و در حال وقوع دارد، اما فاقد همان سطح از شدت معنایی و فرورنگی هستی شناسانه است که در ترکیب «فی تکذیب» مشاهده می شود^۱ (ابن عاشور، ۱۹۸۴، ج ۳۰، ص ۲۵۲؛ درویش، ۱۴۱۵، ج ۱۰، ص ۴۳۶؛ بروجردی، ۱۳۹۷، ج ۱۰، ص ۳۹۱). این تفاوت را می توان با توجه به فضای روانی سوره بروج تبیین کرد. سوره بروج با محوریت روایت سوزناک فتنه گران اخدود و تماشای عذاب مؤمنان توسط ستمگران، دارای بافتی پرتنش و قهرآمیز است که در آن، موضع گیری خصمانه کافران نه تنها ظاهری، بلکه درونی، فراگیر و تثبیت شده است. لذا قرآن در چنین زمینه ای، از ساختار «فی تکذیب» بهره می برد تا نشان دهد این گروه در بستر تکذیب به سر می برند، نه فقط در حال ارتکاب آن.

۱. آیت الله جوادی آملی، ۱۳۹۸، به فایل صوتی تفسیر سوره بروج جلسه ۴ مراجعه شود، دسترس پذیر در: <https://javadi.esra.ir/fa/wj/%D8%AA%D9%81%D8%B3%DB%8C%D8%B1-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%87-%D8%A8%D8%B1%D9%88%D8%AC-%D8%AC%D9%84%D8%B3%D9%87-4-1398/10/28>

۱۱-۱-۳. محیط

واژه «محیط» اسم فاعل از ریشه «حَوَظ» در اصل به معنای «حلقه زدن»، «احاطه کردن» و «فراگیری کامل یک چیز توسط چیز دیگر» به کار می‌رود (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۲۰؛ قرشی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۹۶). این واژه یازده بار در قرآن به کار رفته است که در هشت مورد به صورت هم نشین با نام جلاله «الله»، در دو مورد با «جهنم» و در یک مورد با «عذاب» آمده است. در مواردی که «محیط» به خداوند نسبت داده شده است، این واژه معمولاً در بافت آگاهی الهی از رفتارها و انگیزه‌های انسان‌ها مطرح شده است، یعنی خداوند به عنوان فاعلی محیط، به تمام ابعاد کنش‌های بشری احاطه دارد. اما نکته تأمل برانگیز کاربرد یکتای این واژه در سوره بروج (آیه ۲۰) است که با تعبیر «وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ» همراه شده است. این کاربرد برخلاف دیگر نمونه‌ها، از نظر معنایی دارای ساختار منحصر به فردی است، چراکه برای نخستین و تنها بار، واژه «محیط» در کنار «مِنْ وَرَائِهِمْ» قرار گرفته است. این ترکیب لایه‌ای روانی به آیه می‌افزاید که با فضای مقابله با ستمگران، فتنه‌گران و نظارت دقیق بر رفتار و نیت آنان هم‌خوان است. در این ساختار می‌توان واژه «وراء» را نشانه‌ای از احاطه پنهان، چندلایه و از جهات گوناگون، اعم از بیرونی و درونی، همچون دیواری بسته و محاصره‌کننده دانست (قاسمی، ۱۴۱۸، ج ۹، ص ۴۴۷؛ میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۹۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۵۲). این دلالت تقویت شده است، به ویژه همراه با صفت «محیط» که نمایانگر احاطه فراگیر و بی‌وقفه الهی است و تصویری معناشناختی از حضور مطلق و نفوذ خداوند در متن سوره ارائه می‌دهد.

۱۲-۱-۳. محفوظ

واژه «محفوظ» در منابع لغوی به معنای متعددی چون «ضد نسیان»، «نگهداری»، «حراست» و «پاسداری» آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۱۹۸؛ جوهری، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۱۷۲). این واژه در قرآن تنها دو بار به کار رفته است: آیه ۳۲ سوره انبیاء در وصف آسمان: «وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ»؛ آیات پایانی سوره بروج (آیات ۲۱-۲۲): «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿۱﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ». در آیه سوره بروج، صفت «محفوظ» به عنوان توصیف برای «لوح» به کار رفته و در قالب ترکیب «لوح محفوظ» تنها یک بار در کل قرآن ظاهر شده است. از منظر بافت گفتمانی سوره بروج، این ترکیب در پیوند با آیه پیشین، ناظر به قرآن مجید است و به این ترتیب، «لَوْحٌ مَحْفُوظٌ» به مثابه منشأ قدسی این متن الهی تلقی می‌شود. به بیان دیگر، قرآن در این مقام

کتابی است که ریشه آن در لوحی محفوظ، حفاظت شده و مصون از تحریف قرار دارد (طبری، ۱۴۲۰، ج ۲۴، ص ۳۴۶-۳۴۷).

در قرآن، واژه «محفوظ» دو بار و در دو زمینه کیهانی به کار رفته است: یکی به آسمان به عنوان سقف محافظت‌کننده جهان مادی، و دیگری به لوح محفوظ که حافظ حقیقت وحی است. این هم‌نشینی معنایی در سوره بروج اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا سوره با سوگند «وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ» آغاز می‌شود و این تقارن معنایی میان ابتدا و پایان سوره، ساختاری حلقوی و منسجم در گفتمان آن ایجاد می‌کند.

به نظر نگارندگان، ترکیب «لوح محفوظ» تنها در بستر گفتمان سوره قابل فهم دقیق است و هرگونه تفسیر آن به صورت منفک از ساختار سوره، فهمی ناقص و تقلیل‌گرایانه به همراه دارد. برخی از مفسران بر این باورند که این ترکیب در پایان سوره پاسخی است مبنی بر نسبت دادن قرآن به کاهنان یا شاعران و مس شیاطین. اگرچه این تفسیر در چهارچوب دفاع از اصالت وحی، تفسیری صحیح و معتبر است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۳۵۳؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۵، ص ۳۰۴)، اما به نظر می‌رسد تحلیلی ساده‌انگارانه باشد که با کاربرد گفتمانی سوره هم‌خوانی کاملی ندارد. از این رو ضروری است که این ترکیب در پیوند با بافت معنایی و روانی سوره تحلیل شود، به ویژه با توجه به این‌که خداوند فقط در این موقعیت از چنین ترکیبی استفاده کرده است. تحلیل این ترکیب باید در امتداد بافت تهدید، ایستادگی ایمانی، و تقابل میان ستمگران و حقیقت محفوظ الهی صورت گیرد.

مؤمنان اصحاب اخدود در سوره به مرحله‌ای از یقین شناختی رسیده‌اند که حاضرند جان خود را در راه ایمان فدا کنند. این سازوکار و مکانیزم شناختی پیوند میان «دانستن»، «باور داشتن» و «زیستن بر اساس آن» است. ایمان آنان فراتر از زمان و مکان و دسترس دشمن محفوظ است و یادآوری «لوح محفوظ» در پایان سوره نمادی از آرامش نهایی در متن رنج است. ساختار گفتمانی سوره به این فرجام اطمینان‌بخش نیاز دارد که ترکیب «لوح محفوظ» نقش آن را ایفا می‌کند؛ پناهگاهی معرفتی و روانی و حافظ حقیقت ایمان در برابر همه تهدیدها و شکنجه‌ها.

۱-۳-۱۳. ذَاتِ الْوَقُودِ

واژه «وقود» اسم مصدر از ریشه «وقد» در لغت به معنای «آنچه آتش با آن شعله‌ور می‌شود»، یعنی «سوخت» به کار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۴۷۵). این واژه در مجموع چهار بار در

قرآن به کار رفته و در همه موارد، با واژه «نار» هم‌نشین شده است (بقره/۲۴؛ آل عمران/۱۰؛ تحریم/۶ و بروج/۵). در سه مورد نخست، عناصر «الناس» و «الحجارة» به عنوان مواد سوختنی و برانگیزاننده آتش معرفی شده‌اند. اما نکته قابل توجه در سوره بروج آن است که برخلاف سایر کاربردها، در اینجا هیچ اشاره‌ای به عناصر بیرونی مانند انسان یا سنگ به عنوان سوخت آتش نشده است. علت این امر را می‌توان در ساختار گفتمانی سوره جست‌وجو کرد، چراکه در این سوره، مؤمنانِ مظلوم در بستر شکنجه، سوخت پذیر این آتش نیستند، بلکه قربانیان بی‌گناه آن‌اند. از همین رو، قرآن در این موضع، به جای نام بردن از سوخت، خود آتش را با تعبیر «ذات الوقود» معرفی کرده است، یعنی آتشی که ماهیت درونی و ساختاری‌اش وابسته به سوخت‌پذیری و شعله‌وری مداوم است. افزون‌بر این، واژه «الوقود» تنها در این سوره با «الف ولام» تعریف به کار رفته است که دلالت بر شدت و هویت درونی آتش به مثابه کنشگری فعال و مستقل دارد، نه فقط ابزاری منفعل. این توصیف، به‌ویژه در گفتمانی که تعذیب مؤمنان تصویر می‌شود، نوعی ترس، هیبت و انتظار عذابی مهیب و مستمر را در ذهن مخاطب القا می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۱۷؛ ابوسعود، بی‌تا، ج ۹، ص ۱۳۶؛ میدانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۶۹؛ دهقان، ۱۳۸۳، ج ۱۴، ص ۱۶۴)، مخصوصاً در گفتمانی که «مؤمنان بی‌گناه» سوزانده می‌شوند. انگار آتش در این آیه «صاحب چیزی» و «کنشگر» معرفی شده است و نه صرفاً یک ابزار آتشی.

۳-۱-۱۴. الفوز الکبیر

واژه «فوز» به معنای «رسیدن به خیر، نیکی، تندرستی و سلامت»، و نیز «نجات از شر و آسیب» است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۳۸۹؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۱۰۲). این واژه در بردارنده نوعی حرکت نجات‌بخش از موقعیتی هولناک به ساختی ایمن و مملو از نعمت است، و دقیقاً از همین جهت، هم جنبه ایجابی دارد (دستیابی به خیر) و هم جنبه سلبی (رهایی از شر).

در تحلیل فراوانی شناختی، واژه «فوز» ۲۹ بار در قرآن به کار رفته و با وصف‌هایی مانند «عظیم، ۱۶ بار»، «مبین، ۲ بار» و «کبیر، ۱ بار» هم‌نشین شده است. آنچه تأمل برانگیز است هم‌نشینی خاص «فوز» با وصف «کبیر» تنها در یک مورد از قرآن است، و آن در سوره بروج آمده است: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ» (بروج/۱۱). از منظر گفتمانی، این هم‌نشینی منحصر به فرد را باید در بافت سوره تحلیل کرد؛ جایی که مؤمنانی در اوج

مظلومیت، در آتش افکنده می شوند و سطح ظاهر ماجرا بر شکست و نابودی آنان دلالت دارد، اما در بازنمایی قرآنی، این شهادت در راه ایمان، فرازین ترین شکل فوز و رستگاری تلقی می شود.

صفت «مبین» از ریشه «ب ی ن» در زبان قرآن، به معنای «آشکار» و در عین حال، «آشکارکننده» آمده است، یعنی هم از وضوح ذاتی برخوردار است و هم قابلیت تبیین دارد (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۲۵۹). دو صفت مشبّهه «عظیم» و «کبیر» نیز گرچه هر دو دال بر «بزرگی» اند، اما از نظر معناشناختی، تفاوتی ظریف دارند: «عظیم» به بزرگی از حیث شأن، مرتبه و رفعت مقامی اشاره دارد، درحالی که «کبیر» ناظر به اطلاق و شمول مطلق عظمت است، نوعی کبریایی که فراتر از شناخت تفصیلی انسان است و تنها به نحو اجمالی می توان تصور کرد (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۱۰، ص ۱۷). از نشانه های این کبریایی آن است که همه هستی در برابر جلوه ای از آن، محو و بی مقدار می نماید (بقاعی، بی تا، ج ۲۱، ص ۳۶۱؛ هرری شافعی، ۱۴۲۱، ج ۳۱، ص ۲۹۸).

در بافت سوره، صحنه ای از شدت خشونت طاغوت علیه مؤمنان ترسیم می شود که اصحاب اخدود را به دلیل پایداری در ایمان، در آتش می سوزانند و ظاهراً قدرت از آن ستمگران است. اما خداوند با گفتمانی قاطع به مؤمنان نشان می دهد که قدرت واقعی از اوست و سلطه ظالمان موقتی و پوشالی است. واژه «کبیر» که در سوره به طور ویژه به کار رفته، نمادی از بزرگی مطلق الهی است که فراتر از هر قدرت ظاهری و محدود است. این واژه با فضای تقابل میان قدرت های ظاهری فتنه گران و کبریایی حقیقی خداوند هماهنگ است. «فوز کبیر» نیز به مؤمنان وعده رستگاری عظیم و بی کران می دهد که فراتر از هر قدرت دنیوی است و این پیوند دقیق میان واژگان و بافت گفتمانی تأکیدی است بر استقامت و امید مؤمنان در برابر تهدیدها. در قرآن، «فوز عظیم» یا «فوز مبین» معمولاً با مضادیق مشخصی مانند جهاد، هجرت، صدق و اخلاص همراه است، اما در سوره بروج شرایط متفاوت است؛ مؤمنانی نه در میدان جنگ، بلکه در اوج مظلومیت و شکنجه، با آگاهی کامل، ایمان خود را حفظ کردند. این پایداری و استقامت، «ایمان و عمل صالح» محسوب می شود و نیازی به ذکر جزئیات نیست. بنابراین، وصف «فوز کبیر» که تنها در این سوره آمده، به درستی بیانگر بزرگ ترین پیروزی و نجاتی است که در نتیجه مقاومت در برابر ظلم و فتنه حاصل می شود. این پیوند دقیق میان ایمان، عمل صالح و «فوز کبیر» در بافت شکنجه محور سوره، معنای گفتمانی آن را تقویت می کند.

نتیجه‌گیری

قرآن کریم در قالب سوره‌هایی هدفمند و منسجم سامان یافته است که هر یک از آن‌ها نظام واژگانی خاص خود را دارند. تحلیل نظام واژگانی سوره بروج نشان داد که واژگان کلیدی این سوره شامل بروج، موعود، شاهد و مشهود، شهید، أصحاب الأُخدود، قعود، انتقام، بطش، محیط و محفوظ، عذاب جهنم، عذاب حریق و فوز کبیر، در شبکه‌ای هماهنگ و هدفمند در بستر بافت گفتمانی سوره سامان یافته‌اند. این نظام واژگانی در راستای گفتمان محوری سوره، یعنی «استقامت و پایداری در ایمان در دل رنج و فتنه» طراحی شده و به‌گونه‌ای تنظیم گردیده است که سازوکارها و مکانیزم‌های شناختی پایداری بر ایمان را در مواجهه با تهدیدها و خشونت فتنه‌گران به مخاطب منتقل کند.

بررسی ساختاری نشان داد که این سوره در دو بخش متمایز شکل گرفته است: گفتمان اول (آیات ۱ تا ۱۱) به روایت فتنه‌گری و اوج مظلومیت مؤمنان در برابر اصحاب اخدود اختصاص دارد، در حالی که گفتمان دوم (آیات ۱۲ تا ۲۲) بر بیان قدرت قهار الهی، سرنوشت ستمگران و تثبیت ایمان مؤمنان متمرکز است. این انسجام واژگانی با دو گفتمان سوره، سازوکاری محافظتی و مراقبتی را در سوره ترسیم می‌کند که به دعوت به صبر، پایداری و امید به رستگاری بزرگ (فوز کبیر) در دل بحران و فتنه می‌انجامد.

به این ترتیب، پژوهش حاضر روشن ساخت که نظام واژگانی سوره در پیوندی تنگاتنگ با ساختار و فضای گفتمانی آن، نقش محوری در تبیین مکانیزم و سازوکار شناختی استقامت در ایمان ایفا می‌کند و تصویری جامع از ظرفیت معنایی و هدایتی قرآن در پشتیبانی روانی و معنوی از مؤمنان در شرایط سخت و فتنه‌خیز ارائه می‌دهد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اعلام می‌کنند که از هر گونه جعل و سرقت علمی و هر گونه سوء رفتار پژوهشی اجتناب کرده و اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع را تأیید می‌کنند.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول مسئول تحلیل، واکاوی معناشناختی، استخراج محورها و تبیین نظام واژگانی سوره، و نویسنده دوم مسئول گردآوری داده‌ها، منابع و سامان‌دهی اولیه اطلاعات پژوهش است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که در نگارش این مقاله، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت یا کمک مالی انجام شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان از همه استادان، پژوهشگران و افرادی که به نحوی در شکل‌گیری و تکمیل این مقاله نقش داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- قرآن کریم.
۱. ابن سیده، ابوالحسن علی. (۱۴۲۱ق). **المحکم والمحیط الأعظم**. بیروت: دار الکتب العلمیة.
 ۲. ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۹۸۴ق). **التحریر و التنویر**. تونس: الدار التونسیة للنشر.
 ۳. ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ق). **مقیاس اللغة**. بیروت: دار الفکر.
 ۴. ابن کثیر، ابوالفداء اسماعیل. (۱۴۱۹ق). **تفسیر القرآن العظیم**. بیروت: دار الکتب العلمیة.
 ۵. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). **لسان العرب**. بیروت: دار صادر.
 ۶. ابوسعود، محمد بن مصطفی. (بی تا). **تفسیر أبی السعود** (إرشاد العقل السلیم إلى مزیای الكتاب الکریم). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
 ۷. احمدی، محمد نبی؛ یزدانی، فرشته. (۱۴۰۰ش). تحلیل گفتمان انتقادی سوره بروج از منظر نورمن فیرکلاف. **مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی**، ۲۳-۳، (۱)، ۵. <https://doi.org/10.22034/isqs.2021.6329>
 ۸. اندلسی، ابوحنان محمد بن یوسف. (۱۴۲۰ق). **البحر المحیط**. بیروت: دار الفکر.
 ۹. آلوسی، شهاب الدین محمود. (۱۴۱۵ق). **روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی**. بیروت: دار الکتب.
 ۱۰. البرزلی ورکی، پرویز. (۱۳۶۸ش). **مبانی زبان شناسی متن**. تهران: امیرکبیر.
 ۱۱. بروجردی، مصطفی. (۱۳۹۷ش). **تفسیر شمس**. قم: بوستان کتاب.
 ۱۲. بستانی، محمود. (۱۴۲۴ق). **التفسیر البنائی للقرآن الکریم**. مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.
 ۱۳. بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۲۰ق). **معالم التنزیل**. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
 ۱۴. بقاعی، ابراهیم بن عمر. (بی تا). **نظم الدرر فی تناسب الآیات والسور**. قاهره: دار الکتب الإسلامی.
 ۱۵. بهجت پور، عبدالکریم. (۱۳۹۰ش). **همگام با وحی**. قم: مؤسسه تمهید.
 ۱۶. حبیب کیانی، رضوانه. (۲۰۰۸م). **البنیة النصیة لقصة موسى (ع) فی القرآن الکریم**. پاکستان: الجامعة الإسلامیة العالمیة.
 ۱۷. خطابی، محمد. (۱۹۹۱م). **لسانیات النص**. بیروت: المركز الثقافی العربی.
 ۱۸. خطیب، عبدالکریم یونس. (بی تا). **التفسیر القرآنی للقرآن**. قاهره: دار الفکر العربی.
 ۱۹. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷ق). **الصحاح تاج اللغة وصحاح العربیة**. بیروت: دار العلم للملایین.
 ۲۰. درزی، قاسم. (۱۳۹۷ش). **درآمدی بر کاربست علوم شناختی در مطالعات قرآنی**. **مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی**، ۲، (۱)، ۲-۴۳.
 ۲۱. درویش، محیی الدین. (۱۴۱۵ق). **إعراب القرآن و بیانه**. بیروت: دار ابن کثیر.
 ۲۲. دهقان، اکبر. (۱۳۸۳ش). **نسیم رحمت**. قم: ایران

۲۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). **المفردات فی غریب القرآن**. تهران: صادق.
۲۴. زغلول راغب، محمد نجار. (۱۴۲۸ق). **تفسیر الآیات الکوئیه فی القرآن الکریم**، (ج ۴). قاهره: مکتبه الشروق الدولية.
۲۵. زین، محمد فاروق. (۱۴۲۵ق). **بیان النظم فی القرآن الکریم**. دمشق: دار الفکر.
۲۶. سلیمی، سید فاطمه؛ طالع زاری، فریده. (۱۴۰۲ش). **بازنمایی اخلاقی انبیا در قرآن کریم** با خوانش سبک شناسی نحوی. **آموزه های قرآنی**، ۲۰(۳۸)، ۲۹۷-۳۵۶. <https://doi.org/10.30513/qd.2023.5.477.2231>
۲۷. رحیلی، وهبه بن مصطفی. (۱۴۱۸ق). **التفسیر المنیر فی العقیده والشریعة والمنهج**. دمشق: دار الفکر.
۲۸. سوبره، امیر عبد الکریم. (۱۴۳۹ق). **السور القرآنیة فی حرکتیة السیرة النبویة**. بیروت: مؤسسه الناشرین.
۲۹. شعیری، حمیدرضا. (۱۳۸۵ش). **تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان**. تهران: سمت.
۳۰. شکرانی، رضا. (۱۳۹۰ش). **بررسی روش گفتمان کاوی و چگونگی کاربست آن در مطالعات قرآنی**. **عیار پژوهش در علوم انسانی**، ۳(۱)، ۹۳-۱۲۲.
۳۱. شنیطی، محمد امین. (۱۴۱۵ق). **أضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن**. بیروت: دار الفکر.
۳۲. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴ش). **تفسیر المیزان**. قم: دفتر انتشارات اسلام.
۳۳. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۶۷ش). **مجمع البیان**. بیروت: دار المعرفة.
۳۴. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۲۰ق). **جامع البیان فی تأویل القرآن**. بیروت: مؤسسه الرسالة.
۳۵. طنطاوی، محمد سید. (۱۹۹۷م). **التفسیر الوسیط للقرآن الکریم**. قاهره: دار النهضة.
۳۶. عقیفی، احمد. (۲۰۰۱م). **نحو النص: اتجاه جدید فی الدرس النحوی**. قاهره: مکتبه زهراء الشرق.
۳۷. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق). **کتاب العین**. قاهره: مکتبه الهلال.
۳۸. فضل الله، سید محمد حسین. (۱۴۱۹ق). **من وحی القرآن**. بیروت: دار الملائک.
۳۹. فیروزآبادی، مجدالدین. (۱۴۱۵ق). **القاموس المحیط**. بیروت: مؤسسه الرسالة.
۴۰. قاسمی، محمد جمال. (۱۴۱۸ق). **محاسن التأویل**. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۴۱. قرائتی، محسن. (۱۳۸۸ش). **تفسیر نور**. تهران: مرکز فرهنگی درس های از قرآن.
۴۲. قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۷۷ش). **تفسیر احسن الحدیث**. قم: دفتر نشر نوید اسلام.
۴۳. قطب، سید. (۱۳۰۸ق). **فی ظلال القرآن**. بیروت: دار الشروق.
۴۴. القفی، صبحی ابراهیم. (۲۰۰۰م). **علم اللغة النصی بین النظریة و التطبيق: دراسة تطبیقیة علی السور المکیة**. قاهره: دار قباء.
۴۵. کوبلی، پاول. (۱۳۸۷ش). **نظریه های ارتباطی**، (ترجمه احسان شاه قاسمی). تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۴۶. لطفی پور ساعدی، کاظم. (۱۳۷۱ش). **درآمدی به اصول و ترجمه قرآن**. تهران: مرکز نشر.
۴۷. مدرس، سید محمد تقی. (۱۳۷۷ش). **تفسیر هدایت**، (ترجمه پرویز آتابکی و همکاران). مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.

۴۸. مصطفوی، سید حسن. (۱۳۶۰ ش). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۹. مکارم شیرازی، ناصر، و همکاران. (۱۳۸۶ ش). **تفسیر نمونه**. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۵۰. مراغی، احمد بن مصطفی. (۱۹۴۶ ق). **تفسیر المراغی**. مصر: شرکت مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبي وأولاده.
۵۱. میدانی، عبدالرحمن حسن حبنکه. (۱۴۲۰ ق). **معارض التفکر و دقائق التدبیر**. دمشق: دار القلم.
۵۲. نجارزادگان، فتح‌الله. (۱۳۹۶ ش). **تذکار وحی**. قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه قم.
۵۳. نشار، خلود یوسف محمد. (۲۰۲۲ م). **سورة البروج؛ المقاصد و الهدایات (دراسة تطبيقية)**. الراسخون، ۸ (۴)، ۳۸-۵۹.
۵۴. نعمانی، سراج‌الدین عمر. (۱۴۱۹ ق). **اللباب فی علوم الکتاب**. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۵۵. هرری شافعی، محمد امین. (۱۴۲۱ ق). **تفسیر حدائق الروح والریحان فی روابی علوم القرآن**. بیروت: مؤسسه الرساله.

References

Holy Qur'an. [In Arabic]

1. Abū al-Su'ūd, Muḥammad ibn Muṣṭafā. (n.d.). *Tafsīr Abī al-Su'ūd: Irshād al-'aql al-salīm ilā mazāyā al-Kitāb al-Karīm* [The Exegesis of Abū al-Su'ūd: Guiding the Sound Intellect to the Excellences of the Noble Book]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
2. Abū Ḥayyān al-Andalusī, Muḥammad ibn Yūsuf. (1999). *Al-Baḥr al-muḥīṭ fī al-tafsīr* [The Encompassing Ocean in Exegesis]. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
3. Afīfī, Aḥmad. (2001). *Naḥw al-naṣṣ: ittijāh jadīd fī al-dirāsāt al-naḥwīyah* [Towards the Text: A New Trend in Grammatical Studies]. Cairo: Maktabat Zahrā' al-Sharq. [In Arabic]
4. Al-Ālūsī, Shihāb al-Dīn Maḥmūd. (1995). *Rūḥ al-ma'ānī fī tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm wa al-sab' al-mathānī* [The Spirit of Meanings in the Interpretation of the Grand Qur'an and the Seven Oft-Repeated]. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmīyah. [In Arabic]
5. Al-Baghawī, al-Ḥusayn ibn Mas'ūd. (2008). *Ma'ālim al-tanzīl fī tafsīr al-Qur'ān* [Milestones of Revelation in Qur'anic Exegesis]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
6. Al-Barzī Warkī, Parvīz. (1989). *Mabānī-yi zabān-shināsī-yi maṭn* [Foundations of Text Linguistics]. Tehran: Intishārāt-i Amīr Kabīr. [In Persian]
7. Al-Biqā'ī, Burhān al-Dīn Ibrāhīm ibn 'Umar. (n.d.). *Naẓm al-durar fī tanāsīb al-āyāt wa al-suwar* [Stringing Pearls: On the Correlation of Verses and Surahs]. Cairo: Dār al-Kitāb al-Islāmī. [In Arabic]
8. Behjat-Pūr, 'Abd al-Karīm. (2011). *Hamrāh bā waḥy* [Walking Along with Revelation]. Qom: Mu'assasat al-Tamhīd. [In Persian]
9. Borūjerdī, Muṣṭafā. (2018). *Tafsīr-i Shams* [The Shams Exegesis]. Qom: Mu'assasat Bustān-i Kitāb. [In Persian]
10. Bustānī, Maḥmūd. (2003). *Al-Tafsīr al-binā'ī li al-Qur'ān al-Karīm* [The Structural Exegesis of the Noble Qur'an]. Mashhad: Āstān-i Quds-i Raḍawī. [In Arabic]
11. Coble, Paul. (2008). *Rāhnamā-yi nazariyah-hā-yi irtibāt* [Communication Theories] (I. Shaqāsqī, Trans.). Tehran: Pazhūhishgāh-i 'Ulūm-i Insānī va Muṭālī'āt-i Farhangī. [In Persian]
12. Darwīsh, Muḥyī al-Dīn. (1995). *I'rāb al-Qur'ān wa bayānuh* [The Grammatical Analysis and Elucidation of the Qur'an]. Beirut: Dār Ibn Kathīr. [In Arabic]
13. Darzī, Qāsim. (2018). Dar-āmadī bar kārbast-i 'ulūm-i shinākhtī dar muṭālī'āt-i Qur'ānī

- [An Introduction to the Application of Cognitive Sciences in Qur'anic Studies]. *Fasl-nāmah-i 'Ilmī-Pazhūhishī-i Muṭālī'āt-i Qur'ānī va Farhang-i Islāmī*, 2(1). [In Persian]
14. Faḍlallāh, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1999). *Min wahy al-Qur'ān* [From the Inspiration of the Qur'an]. Beirut: Dār al-Malāk. [In Arabic]
15. Al-Farāhīdī, al-Khalīl ibn Aḥmad. (1989). *Kitāb al-'ayn* [The Book of 'Ayn]. Cairo: Maktabat al-Hilāl. [In Arabic]
16. Al-Firūzābādī, Majd al-Dīn Muḥammad ibn Ya'qūb. (1995). *Al-Qāmūs al-muḥīṭ* [The Encompassing Dictionary]. Beirut: Mu'assasat al-Risālah. [In Arabic]
17. Al-Hararī al-Shāfi'ī, Muḥammad al-Amīn. (2000). *Tafsīr Ḥadā'iq al-rūḥ wa al-rayḥān fī rawābī 'ulūm al-Qur'ān* [The Exegesis: Gardens of Spirit and Basil in the Environs of Qur'anic Sciences]. Beirut: Mu'assasat al-Risālah. [In Arabic]
18. Ibn 'Ashūr, Muḥammad al-Tāhir. (1984). *Al-Taḥrīr wa al-tanwīr* [Editing and Enlightenment]. Tunis: Al-Dār al-Tūnisīyah li al-Nashr. [In Arabic]
19. Ibn Fāris, Aḥmad. (1984). *Maqāyīs al-lughah* [The Criteria of Language]. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
20. Ibn Kathīr, 'Imād al-Dīn Abī al-Fidā' Ismā'īl. (1999). *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm* [Exegesis of the Mighty Qur'an]. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmīyah. [In Arabic]
21. Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1994). *Lisān al-'Arab* [The Tongue of the Arabs]. Beirut: Dār Ṣādir. [In Arabic]
22. Ibn Sīda, Abū al-Ḥasan 'Alī. (2000). *Al-Muḥkam wa al-muḥīṭ al-a'ẓam* [The Precise and the All-Encompassing]. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmīyah. [In Arabic]
23. Khaṭṭābī, Muḥammad. (1991). *'Ilm al-lughah al-naṣṣ* [Text Linguistics]. Beirut: Al-Markaz al-Thaqāfi al-'Arabī. [In Arabic]
24. Kiyāna, Riḍwān Ḥabīb. (2008). *Al-Binyah al-naṣṣīyah li qiṣṣat Mūsá ('alayhi al-salām) fī al-Qur'ān al-Karīm* [The Textual Structure of the Story of Moses (Peace Be Upon Him) in the Noble Qur'an]. Islamabad: Al-Jāmi'ah al-Islāmīyah al-'Ālamīyah. [In Arabic]
25. Lotfī-Pūr Sā'edī, Kāzīm. (1992). *Dar-āmadī bar uṣūl wa tarjumah-i Qur'ān* [An Introduction to the Principles and Translation of the Qur'an]. Tehran: Markaz-i Nashr. [In Persian]
26. Makārim Shīrāzī, Nāshir. (1973). *Tafsīr-i nimūnah* [The Exemplary Exegesis]. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Persian]
27. Al-Maydānī, 'Abd al-Raḥmān Ḥabannaka. (2000). *Ma'ārij al-tafakkur wa daqā'iq al-*

- tadabbur** [Ascents of Reflection and Subtleties of Contemplation]. Damascus: Dār al-Qalam. [In Arabic]
28. Modarresī, Muḥammad Taqī. (1998). *Tafsīr-i hidāyat* [The Guidance Exegesis]. Mashhad: Āstān-i Quds-i Raḍawī. [In Persian]
29. Muṣṭafawī, Ḥasan. (1984). *Al-Taḥqīq fī kalimāt al-Qurʾān al-Karīm* [Verification in the Words of the Noble Qurʾān]. Tehran: Wizārat-i Farhang va Irshād-i Islāmī. [In Arabic]
30. Najjāzādagān, Fatḥallāh. (2017). *Tadhkār al-wahy* [The Reminder of Revelation]. Qom: Markaz-i Mudīrīyat-i Ḥawzah-hā-yi ʿIlmiyah-i Qom. [In Persian]
31. Nashshār, Kholoud Yūsuf Muḥammad. (2022). *Sūrat al-Burūj: al-aghrāḍ wa al-hudá (dirāsah muqāranah)* [Sūrah al-Burūj: Objectives and Guidance (A Comparative Study)]. Majallat al-Rāsikhūn fī al-ʿUlūm al-Islāmīyah, 8(4), [page range missing]. [In Arabic]
32. Al-Nuʿmānī, Abū Ḥafṣ Sirāj al-Dīn ʿUmar. (1999). *Al-Lubāb fī ʿulūm al-Kitāb* [The Quintessence of the Sciences of the Book]. Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyah. [In Arabic]
33. Qāʾimī-Niyā, ʿAlīrīdā. (2024). *ʿIlm al-dalālah* (1) [Semantics I]. Qom: Pizhūhishgāh-i Ḥawzah va Dānishgāh. [In Persian]
34. Qarāʾatī, Muḥsin. (2009). *Tafsīr-i nūr* [The Light Exegesis]. Tehran: Markaz-i Farhangī-yi "Dars-hāyī az Qurʾān". [In Persian]
35. Al-Qāsimī, Muḥammad Jamāl al-Dīn. (1998). *Mahāsīn al-tāwīl* [The Beauties of Interpretation]. Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyah. [In Arabic]
36. Qurashī Banāʾī, Sayyid ʿAlī Akbar. (1998). *Tafsīr-i aḥsan al-ḥadīth* [The Best Narration Exegesis]. Qom: Daftar-i Nashr-i Nawīd-i Islām. [In Persian]
37. Quṭb, Sayyid. (1951). *Fī zilāl al-Qurʾān* [In the Shade of the Qurʾān]. Beirut: Dār al-Shurūq. [In Arabic]
38. Rāghib al-Iṣfahānī, al-Ḥusayn ibn Muḥammad. (1999). *Al-Mufradāt fī gharīb al-Qurʾān* [Vocabulary of Qurʾānic Terms]. Tehran: Nashr-i Ṣādiq. [In Arabic]
39. Salīmī, Sayyidah Fāṭimah & Tāleʿzārī, Farīdah. (2023). Namāyish-i akhlāqī-yi payāambarān dar Qurʾān: qirāʾatī uslūb-shinākhtī-nahwī [Ethical Representation of the Prophets in the Qurʾān: A Syntactic Stylistic Reading]. *Āmūzeh-hā-yi Qurʾānī*, 20(38), 297-326. <https://doi.org/10.30513/qd.2023.5477.2231> [In Persian]
40. Shaʿīrī, Ḥamidridā. (2006). *Tahlīl-i sukhun-i shinākhtī-dalālī* [Semiotic-Semantic Analysis of Discourse]. Tehran: Sāzmān-i Mutālaʿah va Tadwīn-i Kutub-i ʿUlūm-i Insānī-yi Dānishgāhhā (SAMT). [In Persian]

41. Sharī'atī Mazīnānī, Muḥammad Taqī. (1987). *Tafsīr-i nawīn* (juz'-i 30-i Qur'ān) [Modern Exegesis (Part 30 of the Qur'an)]. Tehran: Daftar-i Nashr-i Farhang-i Islāmī. [In Persian]
42. Al-Shinqīṭī, Muḥammad al-Amīn. (1995). *Aḍwā' al-bayān fī iḍāḥ al-Qur'ān bi al-Qur'ān* [Lights of Elucidation in Clarifying the Qur'an by the Qur'an]. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
43. Shokrānī, Riḍā. (2011). Barrasī-yi rüykard-i tahlīl-i sukḥun va kārbust-i ān dar muṭālī'āt-i Qur'ānī [A Study of Discourse Analysis Methodology and Its Application in Qur'anic Studies]. *Ayyār-i Pazhūhish dar 'Ulūm-i Insānī*, 3(1), [page range missing]. [In Persian]
44. Subrah, Amīr 'Abd al-Karīm. (2018). *Suwar Qur'ānīyah fī ḥarakiyyat al-sīrah al-nabawīyah* [Qur'anic Surahs in the Dynamics of the Prophetic Biography]. Beirut: Mu'assasat al-Nāshirūn. [In Arabic]
45. Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1981). *Al-Mizān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Balance in Qur'anic Exegesis]. Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī. [In Arabic]
46. Al-Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1999). *Jāmi' al-bayān 'an tāwīl āy al-Qur'ān* [The Compendium of Elucidation on the Interpretation of Qur'anic Verses]. Beirut: Mu'assasat al-Risālah. [In Arabic]
47. Al-Ṭabarsī, al-Faḍl ibn al-Ḥasan. (1988). *Majma' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Confluence of Elucidation in Qur'anic Exegesis]. Beirut: Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]
48. Ṭantāwī, Muḥammad Sayyid. (1997). *Al-Tafsīr al-wasīṭ li al-Qur'ān al-Karīm* [The Mediate Exegesis of the Noble Qur'an]. Cairo: Dār Nahḍat Miṣr. [In Arabic]
49. Zaghlūl Rāghib, Muḥammad. (2007). *Tafsīr al-āyāt al-kawnīyah fī al-Qur'ān al-Karīm* [Exegesis of Cosmic Verses in the Noble Qur'an] (Vol. 4). Cairo: Maktabat al-Shurūq al-Dawliyah. [In Arabic]
50. Zayn, Muḥammad Fārūq. (2004). *Bayān al-naẓm fī al-Qur'ān al-Karīm* [Exposition of the Structural Coherence in the Noble Qur'an]. Damascus: Dār al-Fikr. [In Arabic]